

ԳԼՈՒԽՈՐՅԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

A-HIS
MATA
1987

1686

Հայաստանում բարձրագույն կրթությունը սկզբնավորվել է մ. թ. V դարում՝ գրերի ստեղծումից հետո, երբ Մեսրոպ Մաշտոցը Վռամշապուհ թագավորի հովանավորությամբ Վաղարշապատում բաց է անում մայր վարժարան, որտեղ դասավանդում էր նաև Սահակ Պարթև կաթողիկոսը:

Այս վարժարանի օրինակով, ամբողջ միջնադարում, հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների և ժողովրդի հոգածությամբ Հայաստանի տարբեր մասերում ցածրաստիճան դպրոցներից զատ գործում են բարձրագույն կրթօջախներ, որոնք կոչվում են վարդապետարաններ: Ժամանակին համընթաց հարստանում է ուսումնական ծրագիրը. աստվածաբանական, կրոնադավանաբանական, վկայաբանական առարկաների հետ դասավանդվում էին նաև աշխարհիկ յոթ ազատ արվեստները — քերականություն, ճարտասանություն, փիլիսոփայություն, թվաբանություն, երաժշտություն, երկրաչափություն, աստղաբաշխություն և հայոց տոմար, մատենագրություն, գրչություն, մանրանկարչության արվեստ և այլն:

Վարդապետարաններն անկախ էին իրենց գործունեության մեջ, որը նրանց հնարավորություն էր տալիս ինքնուրույն գործելու օտարամուտ գաղափարների դեմ և անհրաժեշտորեն պատրաստելու համապատասխան մասնագիտության տեր անհատներ՝ քարոզիչ, ուսու-

Հերմոնի վանքի ընդհանուր տեսքը

ցիչ, գրիչ, եկեղեցական գործիչ և այլն: Վաղարշապատից հետո աչքի ընկնող ուսումնական հաստատություններ են եղել Դվինի, Մաքենիսի, Սևանի, Տաթևի, Անիի, Սանահինի, Հաղբատի, Բջնիի, Նոր Գետիկի, Խորանաշատի, Հաղարծնի, Խոր-Վիրապի, Մշո Առաքելոց, ինչպես նաև Կիլիկիայի՝ Հռոմկլայի, Սկևռայի, Սսի, Ակների վարդապետարանները:

Մշո Առաքելոց վանքի վարդապետարանը Ներսես Մշեցու րաբունապետությամբ 1282 թ. հիմնավորվում է Վայոց ձորի Աղբերց վանքում և պարապմունքները շարունակում Պողոս Խաղբակյան և Սմբատ Օրբելյան հայրենասեր և ուսումնասեր իշխանների հովանավորության ներքո:

Լինելով հունական և լատինական դպրությունների գիտակ և գնահատող, հիանալի իմանալով հայրենի դպրությունն ու պատմությունը, Ներսես րաբունապետը մշակում է վարդապետարանի այնպիսի ծրագիր, որն ընկած էր նաև Եվրոպական համալսարանների ուսուցման հիմքում: Դրա հա՛մար էլ Գլաձորը կոչվել է «Երկրորդ Աթենք», «իմաստության մայրաքաղաք», «մայր *իմաստութեան»: Ներսես րաբունապետը աշակերտներին ժամանակի համար անհրաժեշտ կրթություն տալուց հետո ուղարկում էր գավառներ, ժողովրդի մեջ՝ նրան լուսավորելու, պաշտպանելու նրա շահերը, լեզուն, գիրը, հավատը, ազգային ավանդույթները, կենցաղը, ընտանիքը:

Նրա մահից հետո, 1284 թ. րաբունապետությունը ստանձնում է Եսայի Նչեցին: Հովանավոր իշխանների օժանդակությամբ նա ընդարձակում է դպրոցի հնարավորությունները և կարճ ժամանակ անց Գլաձորի հռչակը տարածվում է որպես համահայկական համալսարան, ուր սովորելու են գալիս նույնիսկ վարդապետական աստիճան ստացած մարդիկ նաև հեռավոր Կիլիկիայից:

Հայ մատենագրության մեջ պահպանված են այն առարկաների ցուցակները, որոնք դասավանդվում էին վարդապետարաններում, իսկ Գլաձորում ընդօրինակված ձեռագրերում մենք հանդիպում ենք դրանցում նշված բոլոր գիտություններին և առարկաներին:

Նչեցին գավառներից ընտրում էր ուշիմ երեխաների, որոնց համար Գլաձորում բաց էր արել նաև քահանայական դասարան: Ավարտելուց հետո ոմանք շարունակում էին ուսումը, մյուսները գավառներ վերադառնում, որպես եկեղեցու սպասավորներ:

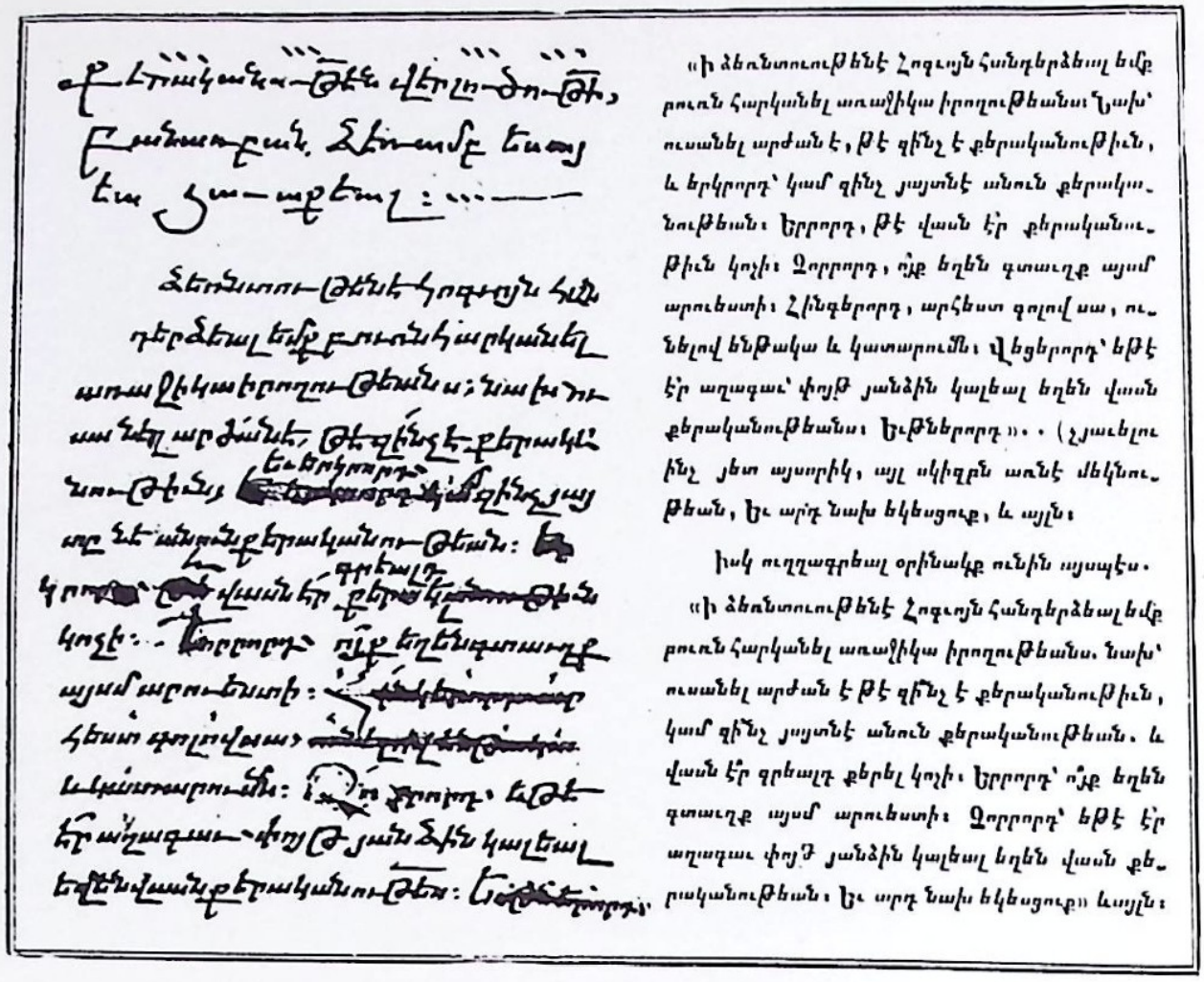
Հիսունչորս տարի Եսայի Նչեցին գլխավորեց Գլաձորի համալսարանը և երեք հարյուր վաթսուն շրջանավարտների վարդապետական գավազան տվեց: Նրանք սովորում էին 7 — 8 տարի, քննություն հանձնում անցած առարկաներից, մի աշխատություն ներկա-

Տաթևի վանական համալիրի ընդհանուր տեսքը

յացնում պաշտպանության: Քննություն ընդունում էր հանձնաժողովը, իսկ պսակադրում էր «Հանուր Հայաստանեաց րաբունապետ» Եսայի Նչեցին:

«Նա չէ վարդապետ, որ շատ բան անգիր գիտե, այլ նա՝ ով մաքուր վարք ունի — ասում էր Նչեցին: — Մաքուր վարքը կյանքում մարդու հստակ գործունեությունն է, որի նպատակն է՝ «չքանդել հայրենի ցանկապատը, չարհամարհել նախահայրերի սահմանած կարգ ու կանոնը, ուսման միջոցով լուսավորել հայրենիքը, վերադառնալ գավառ, որ գավառը առանց վարդապետական ուսման չմնա»:

«ի ձեռնտուութենէ Հոգւոյն Հանդերձեալ եմք բուռն հարկանել առաջիկա իրողութեանս նախ՝ ուսանել արժան է, թէ զինչ է քերականութիւն, և երկրորդ՝ կամ զինչ յայտնէ անուն քերակա-նութեան։ Երրորդ, թէ վասն էր քերականու-թիւն կոչի։ Չորրորդ, ոյք եղեն գտաւղք այսմ արուեստի։ Հինգերորդ, արհեստ գոլով սա, ու-նելով ենթակա և կատարումն։ Վեցերորդ՝ եթէ էր աղագաւ՝ փոյթ յանձին կալեալ եղեն վասն քերականութեանս։ Եւթներորդ»։ (չյաւելու ինչ յետ այսորիկ, այլ սկիզբն առնէ մեկնու-թեան, եւ արդ նախ եկեսցուք, և այլն։

իակ ուղղագրեալ օրինակք ունին այսպէս.

«ի ձեռնտուութենէ Հոգւոյն հանդերձեալ եմք բուռն հարկանել առաջիկա իրողութեանս. նախ՝ ուսանել արժան է թէ զինչ է քերականութիւն, կամ զինչ յայտնէ անուն քերականութեան. և վասն էր գրեալդ քերել կոչի։ երրորդ՝ ոյք եղեն գտաւղք այսմ արուեստի։ Չորրորդ՝ եթէ էր աղագաւ փոյթ յանձին կալեալ եղեն վասն քե-րականութեան։ եւ արդ նախ եկեսցուք» և այլն։

Եսայի Նչեցու «Քերականության վերլուծության» ինքնագիրը

Եսայի Նչեցու մահից հետո 1338 թվականին համալսարանը Տիրատուր Կիլիկեցու ղեկավարությամբ տեղափոխվում է Հերմոնի վանք և շարունակում դասերը նույն ծրագրով:

Տիրատուրի մահից հետո րաբունապետությունը ստանձնում է Հովհաննես Որոտնեցին և 1356 թ. համալսարանը տեղափոխում է հայրենի Ոստան գավառ: Այնտեղ այն գործում է քսանութ տարի, մինչև թուրքերի հալածանքները 1384 թ., և երկու տարի թափառելուց հետո հաստատվում Ապրակունիսում:

Ձեռագիր № 10525, Լ. 351

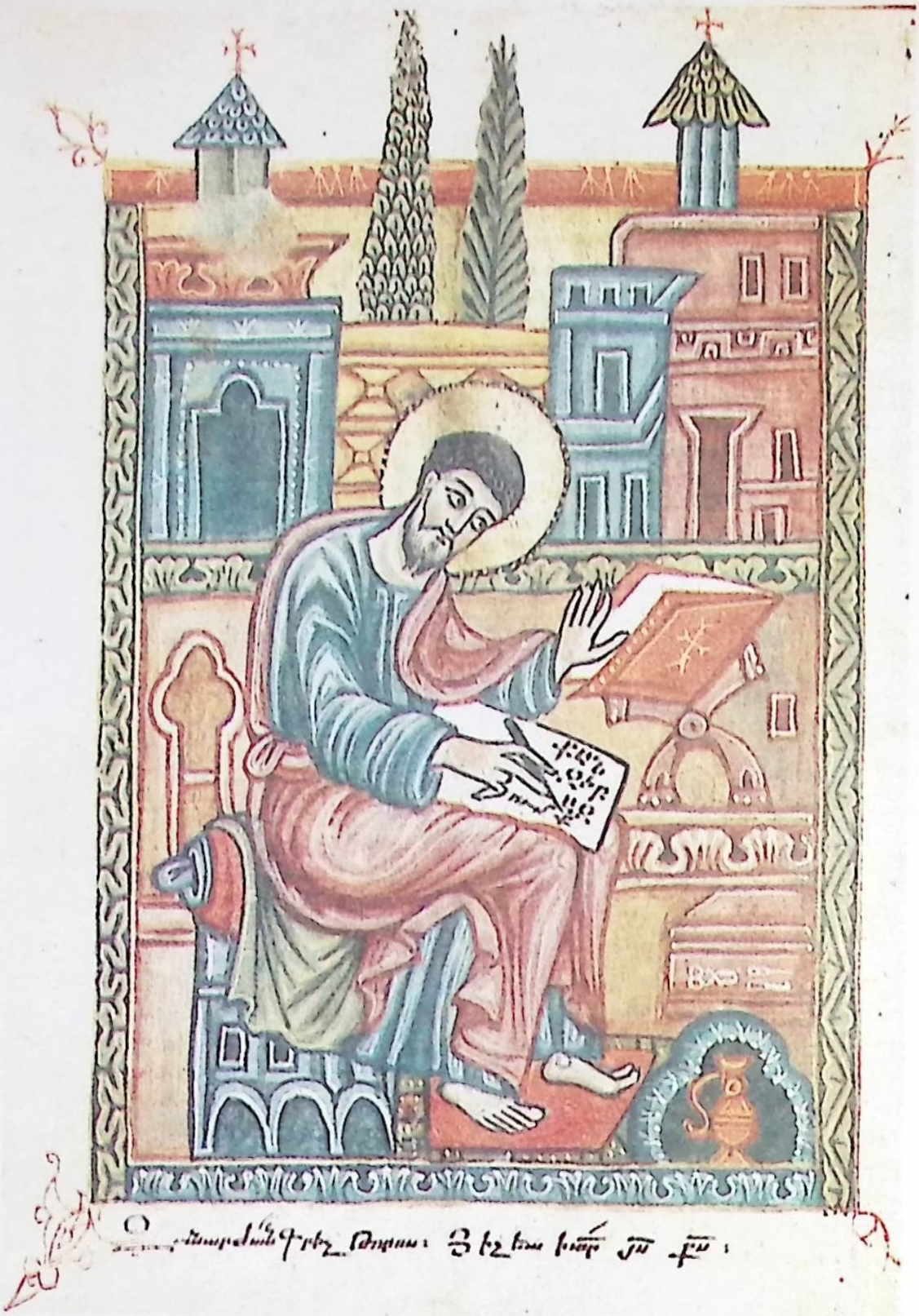
Հովհաննես Որոտնեցու մահից հետո (1386 թ.) նոր րաբունապետ Գրիգոր Տաթևացին ուսումնագիտական և դավանաբանական պայքարի եռանդուն գործունեություն է ծավալում լենկթեմուրյան աշխարհավեր արշավանքների ժամանակաշրջանում:

Որոտավանքի և Տաթևի շրջանավարտները ևս Գլաձորի սաների նման դասասացությունը զուգակցում էին միաբարների և մահմեդականացման դեմ եռանդուն պայքարին, գրում, խմբագրում էին եկեղեցական ժողովածուներ, որոնց մեջ զետեղում էին հատվածներ Ագաթանգեղոսի, Կորյունի, Մովսես Խորենացու, Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու և այլ պատմիչների հայրենասիրական գործերից: Շարադրում և Հայսմավուրք էին մուծում ազգային սովորությունների, հավատի, ընտանիքի, լեզվի համար նահատակվածների պատմությունները՝ եկեղեցում ժամասացության ժամանակ ընթերցելու համար:

Տաթևացու պատգամը կատարելով (նա մահացավ 1410 թ), նրա աշակերտներ Թովմա Մեծոփեցի և Հովհաննես Հերմոնեցի րաբունապետերի ջանքերով 1441 թ. կաթողիկոսարանը Կիլիկիայի Սիս մայրաքաղաքից տեղափոխվեց իր ավանդական աթոռանիստը՝ Վաղարշապատ, ս. Էջմիածին:

Միջնադարյան հայ դպրոցները հետագայում շարունակեցին ուսումնակրթական, լուսավորչական իրենց գործունեությունը և նախնիների ավանդներին հավատարիմ մնալու համար իրենց պայքարը՝ օգտագործելով Հայոց համալսարանի շուրջ հարյուր հիսունամյա փորձը և մատենագրական վիթխարի ժառանգությունը, որը ստեղծվել էր մայր համալսարանի և դուստր դպրոցների սաների ու րաբունապետերի ջանքերով: Դրանք պատմության, լեզվի և գրչության արվեստի դասավանդման, փիլիսոփայական, գեղարվեստական գրականության, արվեստի վերաբերյալ գործեր են, վարքեր-վկայաբանություններ, դավանաբանության, աստվածաբանության, բնական գիտություններին վերաբերող շարադրանքներ և մեկնություններ, որոնք օգտագործվել են որպես դասագրքեր: Նրանք թողել են

եկեղեցածիսական ժողովածուների խմբագրություններ և սրբագրություններ (Հայսմավուրք, Տոնական, Գանձարան, Մաշտոց, Աղոթագիրք), կատարել են հազարավոր ձեռագրերի ընդօրինակություններ, որոնք իրենց մեջ ամբարում են գիտության տարբեր բնագավառի վերաբերյալ թարգմանական և հայ հեղինակների ստեղծագործություններ:

Հարյուր հիսուն տարի և նրանից հետո միջնադարյան Հայաստանը զգացել է համալսարանականների գործող ու նորոգող կենսունակ ոգին, որն իր ժողովրդի ստեղծագործելու, կառուցելու, նորոգելու և նորոգվելու հավերժական ոգու դրսևորումներից մեկն է:

Տակավին վերջերս՝ 1984 թ., միջազգային մասշտաբով և Հայկական ՍՍՀ կառավարության որոշմամբ Երևանում մեծ շուքով նշվեց Գլաձորի համալսարանի 700-ամյա հոբելյանը: Այդ առիթով Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների խորհրդին առընթեր պատմության և կուլտուրայի հուշարձանների պահպանության ու օգտագործման վարչությունը վերականգնեց ու բարեկարգեց Եղեգնաձորի շրջանի մի շարք հուշարձանները, իսկ շրջանի Վերնաշեն գյուղի եկեղեցում բացեց հայկական ուսումնագիտական մտքին և հատկապես Գլաձորի համալսարանին նվիրված թանգարան:

Գլաձորի համալսարանի մանրանկարիչ Թորոս Տարոնացի (ձեռագիր № 353)

ԳՄԴ 85.113(2Հ)1
Մ 151

ԱՐՏԱՇԵՍ ՍԻՄՈՆԻ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ
ԳԼԱՁՈՐՅԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
Երևան «Հայաստան» 1987

АРТАШЕС СИМОНОВИЧ МАТЕВОСЯН
ГЛАДЗОРСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
(На армянском языке)
Ереван «Айастан», 1987 г.

Խմբագիր՝ **Ա. Ս. Ոսկանյան**
Նկարիչ՝ **Լ. Խ. Խաչատրյան**
Տեխն. խմբագիր՝ **Յ. Սարգսյան**
Վերստուգող սրբագրիչ՝ **Ս. Վ. Խաչատրյան**

Մ $\frac{4902020000}{701(01)86}$ պատվեր

© ՀՍՍՀ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԿ

ՎՖ 01154: Տպաքանակ՝ 10000, պատվեր՝ 5182: Գինը՝ 15 կոպ.: Ֆորմատ՝ 70×108 1/32: 0,52 պայմ. տպ. մամ., 0,48 հրատ. մամ.:

«Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան—9, Իսահակյան 28
Издательство «Айастан» Ереван — 9, ул. Исаакяна 28
ԳՈՒՆԱՎՈՐ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՏՊԱՐԱՆ
Երևան — 82, Ադմիրալ Իսակովի պող. 48:
ТИПОГРАФИЯ ЦВЕТНОЙ ПЕЧАТИ
Ереван — 82, пр. Адмирала Исакова, 48.